

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

PRÓNAI CSABA

Migráció és kulturális antropológia (Tudománytörténeti vázlat)¹

Jeremy Eades² azt állítja, hogy a migráció tanulmányozása a kulturális antropológia történetében egyfelől kezdetektől fogva központi jelentőséggel bír, másfelől marginális szerepet játszik. Ez az ellentmondás azonban csak látszólagos: a migráció két fő típusának a tisztázásával, egymástól való megkülönböztetésével feloldható.

Az egyik esetben (a) migráción a halászó-vadászó-gyűjtögető közösségek³ egy bizonyos területen belüli, időszakos mozgását, lakóhelyválttatását értjük. A másik esetben (b) a migráció lakóhely- vagy országválttatással jár, új helyre való költözést jelent.⁴

Eades pszeudoparadoxonjának első fele azért igaz, mert a halászó-vadászó-gyűjtögető csoportokra vonatkozó kutatások – ahogyan azt már egy korábbi írásomban⁵ is idéztem – szervesen összefonódnak magával a kulturális antropológiai szemléletnek a kialakulásával és kibontakozásával.⁶

Eades állításának második fele különösen a migráció második típusára (b) vonatkozóan igaz. Ahhoz képest, hogy a világ népeinek jelenlegi megoszlása nagyrészt valamilyen korábbi migrációnak köszönhető,⁷ a helyválttatás tanulmányozása a kulturális antropológiában korántsem kapta meg mindig azt a fajta kitüntetett helyet, amelyet valójában kiérdemelne.

¹ Kutatásomat az OTKA F-034860-as számú programjának támogatásával végeztem.

² Eades 1987a. 1.

³ Az angol nyelvű szakirodalomban gyakran „foragers”-ként is emlegetik őket (l. pl. Lee 1997).

⁴ Kearney 1997. 322.

⁵ L. Prónai 1999. 217.

⁶ Csak néhány „klasszikus” példa: Émile Durkheim vallás- és társadalomelképzelése az ausztrál őslakókról szóló tanulmányokra épült. A. R. Radcliffe-Brown Andaman-szigetiek és ausztrál bennszülöttek körében végzett kutatásai voltak a strukturalista-funkcionalista etnográfia alapjai. A kulturális ökológiát Julian Steward annak köszönhetően alapíthatta meg, hogy észak-amerikai vadász-gyűjtögető népcsoportok között végzett résztvevő megfigyelést. Claude Lévi-Strauss az ausztrál őslakókról szóló etnográfiaiak vezették elsősorban arra, hogy a rokonság elemi struktúrájával foglalkozzon stb. (Kelly 1995. 1).

⁷ Kearney 1997. 322.

A migráció, akár az (a), akár a (b) típusára gondolunk is, viszonylag későn – az 1950-es évek végén/az 1960-as évek elején – vált kiemelten fontos kutatási területté a kulturális antropológiában.⁸ Ez nem azt jelenti, hogy annak tényéről az antropológusok korábban egyáltalán ne készítették volna feljegyzéseket. A vizsgálatok tárgya azonban nem maga a migráció volt, az pusztán járulékos elemként szolgált, például az anyagi javak megszerzési módjainak tanulmányozásához, a társadalmi struktúra vizsgálata során vagy éppen a kozmológiai magyarázatok értelmezésében.

Margaret Mead például már a *Growing up in New Guinea* című könyvében beszámol arról, hogy a fiatal fiúk 2, 5 vagy néha 7 évet is távol töltöttek a falujuktól, hogy a „fehér” embernél dolgozzanak.⁹ Ebben a korszakban azonban az antropológiai tanulmányokat a „letelepedettség egyoldalúsága”¹⁰ jellemzi.

Margaret Mead új-guineai etnográfiaja egy olyan különálló és időtlen kultúrát mutat be, amely még érintetlen a külvilág hatásaitól. A reprezentációnak ez a módja jellemző vonása e korai időszaknak, amikor Margaret Mead is elindult pályáján. Az a felfogás, amely a kultúrákat egyedi, öntörvényű világokként tételezi, természetesen nem helyezett hangsúlyt a migráció kérdésének tanulmányozására. És bizonyos értelemben nem kedvezett annak a funkcionalista paradigma sem, amely a legtöbb antropológiai elemzésre rányomta a bélyegét egészen az 1960-as évekig.¹¹

A 2. világháború utáni gazdasági helyzet változást hozott a migráció kutatásának történetében.¹² Jelentős számban kezdtek ugyanis – mind Afrikában, mind Ázsiában, mind Latin-Amerikában a városokban munkát vállalni olyan emberek, akik korábban nem városokban éltek,¹³ és az antropológusoknak rá kellett ébredniük arra, hogy a korábbi közösségtanulmányaik során kidolgozott elméleteik erre vonatkozóan nem elégségesek.¹⁴

A vidékről városba költöző „falusi tömegek” – amelyek legtöbbször a képesítést nem igénylő „aljamunkát” kapták meg, és gettószerű telepeket kezdtek létrehozni, mivel letelepedésükkor előnyben részesítették a saját etnikai csoportjukhoz tartozók szomszédságát¹⁵ – szükségszerűen életre hívtak az antropológián belül olyan alterületeket (szakantropológiákat), mint amilyen például a „városantropológia”, vagy például a „munka

⁸ Brettell 1996. 793.

⁹ L. Mead 1930. 119.

¹⁰ „Sedentary bias” – ahogyan azt Liisa H. Malkki (1995. 208) nevezi.

¹¹ Brettell 2000. 97.

¹² Vö. Eades 1987a. 3.

¹³ Brettell 1996. 793.

¹⁴ Kearney 1986. 332.

¹⁵ Vö. Brettell 1996. 793; Kearney 1997. 323.

antropológiája”.¹⁶ Ezek, valamint a paraszttanulmányok fellendülése irányította az antropológusok figyelmét a „városi parasztkra” és a városban élő „törzsekre”.¹⁷

Az antropológusok, akik az 1950-es években és az 1960-as évek elején vidéki parasztok között, vagy más „tradicionális” kultúrákban folytattak kutatásokat, empirikusan szembesültek egyes közösségek jelentős nagyságú csoportjainak városokba történő vándorlásával. Sőt, a résztvevő megfigyelés azt is megkövetelte tőlük, hogy „együtt vándoroljanak” azokkal az emberekkel, akikkel közeli kapcsolatot sikerült kialakítaniuk: a migrációt – szó szerint – a saját bőrükön is megtapasztalhatták.

Az egyik ilyen antropológus volt Oscar Lewis,¹⁸ az *Urban Anthropology* folyóirat alapítója, aki tepoztláni paraszttal együtt migrált Mexikóvárosba.¹⁹

Az 1950-es évek elején született írásaiban Oscar Lewis²⁰ alapvetően Robert Redfield korábbi elképzelését igyekezett cáfolni, akinek még 1930-ban megjelent egy könyve a tepoztláni parasztról.²¹

Redfieldet a Chicagói Egyetem városszociológiai programjának hallgatójaként kezdte el érdekelni, hogy vajon milyen kultúrából érkeztek a város mexikói közösségei, és így jutott el Tepoztlánba.²² Okfejtésében két, egymástól különböző életmódot állított szembe, a tradicionálisat a modernnel,²³ a vidéket a várossal, a „kishagyományt” a „nagyhagyomány” stb. Felállította az ún. népi-városi kontinuitás modelljét,²⁴ és úgy képzelte, hogy azok a migránsok, akik vidékről a városba kerülnek, a progresszió képviselőivé válnak.²⁵

Oscar Lewis a város szekularizáló hatásának elméletével szemben foglalt állást. Egyaránt megkérdőjelezte a vidéki életnek azt a fajta idilljét, amelyben Redfield hitt, és a város demoralizáló hatását is.²⁶ Amellett érvelt, hogy a vidéki viselkedési minták a városiasodással nem tűnnek el, hanem tovább élnek.²⁷

¹⁶ Kearney 1986. 332.

¹⁷ Brettell 1996. 793.

¹⁸ Watkins 1996. 370.

¹⁹ És ezt a típusú vizsgálatot folytatta tanítványa, D. Butterworth (1970, 1973, 1975, 1977) is. Egy másik jelentős példa szintén Mexikóból Robert V. Kemper nevéhez köthető (1977), aki – tanára, George M. Foster munkáiból (1948, 1967) kiindulva – tzintzuntzani paraszttal migrált Mexikóvárosba és az Egyesült Államokba (Kearney 1986. 334).

²⁰ Pl. Lewis 1951, 1952.

²¹ Redfield 1930.

²² Vörös 1994. 252.

²³ Brettell 2000. 102.

²⁴ Redfield 1941.

²⁵ Watkins 1996. 370.

²⁶ Eades 1987a. 3.

²⁷ Brettell 1996. 793.

Lewishoz hasonló eredményre jutottak Közép-Afrikában brit antropológusok – például J. Barnes és J. C. Mitchell: mindketten az ún. Manchester-iskola tagjai – is, akik kimutatták, hogy a család- és baráti kötelékek továbbra is fontosak maradtak az új lakóhelyeken is.²⁸ Ez a téma mind a mai napig megtalálható az antropológiai migrációvizsgálatokban,²⁹ és Eades szerint a vándorlások és elvándorlások társadalmi és gazdasági kontextusának sokkal valószerűbb elemzését nyújtja a leegyszerűsítő modernizációs elképzelés használata helyett.³⁰

Ebben a korszakban a migrációs folyamatokat és azok hatását az antropológusok még pozitívnak tekintették.³¹ Úgy látták, hogy például Közép-Afrikában a modernizáció egyúttal „fenntartó” erőként is szolgált, és nem romboló mechanizmusként,³² Nyugat-Afrikában pedig migráns farmerek lettek a vidéki kapitalista fejlődés vezetői.³³

Az ebben az időszakban született tanulmányok fontos előrelépést hoztak a migráció jelenségének tanulmányozásában.³⁴ Mitchell igen jól tisztázta a gazdasági és az egyéb oksági tényezők közötti kapcsolatot,³⁵ valamint Mayerhez³⁶ és Epsteinhez³⁷ hasonlóan sokat tett azért, hogy jobban értsük, milyen a rokonság és az etnicitás természete migráns környezetben.³⁸ Abner Cohen pedig a vallási és etnikai kapcsolatháló távolsági kereskedelemben játszott szerepének fontosságára hívta fel a figyelmet.³⁹

Feltétlenül meg kell még említeni Nancie L. Solien de Gonzalez 1961-es tanulmányát,⁴⁰ amelyben a migráló bérmunka öt típusát különböztette meg egymástól, és mindegyik esetben megvizsgálta, hogy az milyen hatással van a családszerkezetre.

Solien de Gonzalez amellet érvelt, hogy a migráció különféleképpen tükröződik a társadalmi szerkezetben az érintett szociokulturális rendszertől és magától a migráció típusától függően.⁴¹ Az általa felállított öt migrációs típus a következő volt:

- időszakos (seasonal);
- ideiglenes, amely nem időszakos (temporary non-seasonal);

²⁸ Watkins 1996. 370.

²⁹ L. pl. Eades 1987b; Gardner 1995.

³⁰ Eades 1987a. 4.

³¹ Graves–Graves 1974. 117. (Vö. Eades 1987a. 3.)

³² L. pl. Watson 1958; Van Velsen 1961.

³³ Hill 1963.

³⁴ Eades 1987a. 3.

³⁵ Mitchell 1959.

³⁶ Mayer 1963.

³⁷ Epstein 1969.

³⁸ Mitchell 1956.

³⁹ Cohen 1969.

⁴⁰ Solien de Gonzalez 1961.

⁴¹ Solien de Gonzalez 1961. 1278.

- visszatérő (recurrent);
- folyamatos (continuous);
- állandó (permanent).⁴²

Solien de Gonzalez tipológiájával – amelyet nagyrészt a karibi térségben végzett kutatásai alapján dolgozott ki – azt hangsúlyozta, hogy a népességmozgásokat, különösen azokat, amelyek nemzetközi (országhatárokat lépnek át), nem lehet csak egyetlen és örökre rögzített formában meghatározni,⁴³ mivel azok sokfélék.

Azok a történelmi események, amelyek az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején következtek be,⁴⁴ nem hagyták érintetlenül a kulturális antropológiát sem.⁴⁵ Az 1970-es években a migráció tanulmányozása jelentősebb kérdéssé vált, mint azt megelőzően bármikor, és már nem csupán a harmadik világra korlátozódott, hanem kiterjedt Európára, az Egyesült Államokra, Ausztráliára, Dél-Kelet Ázsiára és a Közel-Keletre is. Most már a nemzetközi migráció is egyre inkább a figyelem középpontjába került. Nemcsak a migráció típusai lettek többfélék, hanem azok a teoretikus keretek is „átfogóbbak” lettek, amelyeken belül a különféle népességmozgásokat megmagyarázhatónak vélték.⁴⁶

A migráció kulturális antropológiai kutatásának történetében Brettell⁴⁷ szerint fordulópontot jelent az *American Ethnological Society* 1970-es kötete,⁴⁸ valamint az a két könyv is, amelyek 1975-ben jelentek meg Brian Du Toit és Helen I. Safa szerkesztésében, és amelyek tanulmányai a World Anthropological Congress migrációval kapcsolatos tanácskozásainak eredményeképpen születtek.⁴⁹ Kearney⁵⁰ az American Anthropological Association egyik 1975-ös szimpóziumát emeli ki, ahol az amerikai antropológusok a migráció és a fejlődés egymáshoz való viszonyát vitatták meg.⁵¹ Jómagam éles cezúrának tartom az 1977-es esztendőt, de erre majd a későbbiekben térek ki bővebben.

Du Toit és Safa kötetei jól szemléltetik azokat a témákat, amelyek az antropológusokat akkor érdekelték. Ilyenek például:

⁴² Solien de Gonzalez 1961. 1265. A visszatérő migráció az ideiglenes erősebb változatának tekinthető (Solien de Gonzalez 1961. 1268). A folyamatos olyan migrációt jelent, amely gyakorlatilag sohasem fejeződik be, és nem feltételez állandó otthont (Solien de Gonzalez 1961. 1274). Nem így az állandó migráció, mely valójában „állandó letelepedések” (permanent removal) sora (Solien de Gonzalez 1961. 1277).

⁴³ Brettell 2000. 99.

⁴⁴ Például a kubai forradalom, az Egyesült Államok vietnami háborúja, az 1968-as diáklázadások, az 1973-as olajválság stb.

⁴⁵ Vö. Kuper 1983. 185.

⁴⁶ Brettell 1996. 793–794; Watkins 1996. 370–371.

⁴⁷ Brettell 2000. 119.

⁴⁸ L. Spencer 1970.

⁴⁹ Du Toit–Safa 1975a, 1975b.

⁵⁰ Kearney 1986. 337.

⁵¹ Az előadások szövege 1976-ban látott napvilágot (l. Guillet–Uzzel 1976).

- a vidéki emberek városhoz való alkalmazkodásának folyamatai;
- a vidékiek jelenlétének hatása a városokra;
- azok a vidéki intézmények (pl. rokonság, vallás), amelyek tovább élnek a városokban is;
- a társadalmi szerveződések új formáinak (mint pl. az önkéntes szervezetek) megjelenése;
- azok a tényezők, amelyek egy migrációs döntés meghozatalára hatással vannak;
- a migráció és az etnicitás kapcsolata.⁵²

Du Toit és Safa *Migration and urbanization* című könyve igazolni látszott Solien de Gonzalez 1961-es teóriáját is a migrációs típusok sokféleségére vonatkozóan. Afrikában az antropológusok heti ingázókat, időszakos- és visszatérő vándorokat, ideiglenes tartózkodókat és állandóan „hontalan” migrálókat különböztettek meg egymástól.⁵³ Ázsiában hasonló variációit állapították meg a vidék és város közti migrációs mintáknak, amelyeket a városhoz való elkötelezettség mértékének megfelelően kategorizáltak.⁵⁴

Valamennyi típus egyúttal valamilyen teóriát is magában foglal a migrációk motivációjáról; arról, hogy azokat hogyan befolyásolják a helyi-, a regionális-, a nemzeti- és a nemzetközi gazdaságok; a kibocsátó- és a befogadó társadalmak közti kapcsolatokról; valamint arról, hogy milyen kapcsolat áll fenn egyfelől a migráció, másfelől a családszerkezet és a háztartási stratégiák között.⁵⁵

Az 1970-es években az antropológiában megjelent az ún. „visszatérő migráció” (return migration) kutatása is.⁵⁶ Egyrészt azért, mert 1973 után Nyugat-Európa több országa arra kezdte ösztökélni migránsait, hogy azok hazatérjenek. Másrészt az esetek egy részében a „visszatérés” része a migrációnak, már annak megkezdésekor elhatározott. Az antropológusok figyelme egyre inkább egyszerre irányult a kibocsátó- és a befogadó társadalmakra; és megpróbálták nemcsak azt vizsgálni, hogy milyen hatással van a migráció az otthon maradókra, hanem azt is, hogyan zajlik azok reintegrációja, akik többéves külföldi tartózkodás után tértek haza.⁵⁷

George Gmelch a visszatérő migránsok tipológiájának felállításakor⁵⁸ külön felhívja a figyelmet arra az alapvető különbségre, amely azok kö-

⁵² Brettell 1996. 793.

⁵³ Du Toit 1975a.

⁵⁴ McGee 1975.

⁵⁵ Brettell 2000. 99.

⁵⁶ L. pl. Brettell 1979. Kenney 1976; Rhoades 1978a; Taylor 1976.

⁵⁷ Brettell 1996. 795.

⁵⁸ Három csoportot hoz létre:

- az eleve csak ideiglenesen eltávozókat;
- azokat, akik külföldön szerettek volna maradni, de visszatérésre kényszerítették őket;
- azokat, akik eredetileg szintén külföldön szerettek volna maradni, de saját döntésük eredményeképpen végül mégis hazatértek (Gmelch 1980. 138).

zött áll fenn, akik olyan szándékkal indulnak el, hogy állandóan (permanent) külföldön tartózkodjanak, és azok között akik csak ideiglenesen (temporary) távoznak.

Gmelch előbb említett tanulmányában⁵⁹ – amelyben a visszatérő migrációs kutatások addig elért eredményeit összegzi – azt is kimutatja, hogy a legtöbb tanulmány inkább az erős családi köteleket jelöli meg a visszatérés okaként, és nem gazdasági tényezőkre vezeti azt vissza.⁶⁰

A visszatérő migráció kutatása azt mutatta, hogy a legtöbb esetben a migráció során összegyűjtött pénzt az emberek inkább fogyasztási cikkekre fordítják, és nem gazdasági beruházásra. Azokat a képességeket pedig, amelyeket a külföldi munkájuk során elsajátítottak, nem tudják felhasználni abban a vidéki környezetben, ahová visszatérnek.⁶¹

Amíg az 1950-es és 60-as évek migrációs kutatásait egyfajta optimizmus hatotta át, addig a 70-es évek inkább a csalódottság jegyében teltek. Azok az etnográfiaiak, amelyek a 60-as és 70-es években készültek azokról, akik vidékről vándoroltak a városba, már egyértelművé tették a nyomor-telepek és gettók elszaporodását, és láthatóvá vált az is, hogy a vidékiek városba történő migrációja egyet jelent a városi szegénység megnövekedésével.⁶²

Egyúttal számos olyan tanulmány, amely a városból a vidékre történő visszavándorlást mutatta be, azt bizonyította, hogy a városba migrálásnak nincsen semmilyen pozitív gazdasági vagy társadalmi hatása a kibocsátó közösségekre. Amíg Oscar Lewis még azt tartotta fontosnak a migrációról megjegyezni, hogy az nem okoz törést („migration without breakdown”) a vidéki életben,⁶³ addig Kearney⁶⁴ inkább annak modernizáció nélküliségét („migration without modernization”) hangsúlyozza.

Annak a felismerése, hogy a vidékről városba történő migrációnak nincsen modernizációs hatása, azzal a következménnyel járt, hogy az antropológusoknak újabb magyarázatokhoz kellett fordulniuk, így például a dependenciaelmélethez vagy az artikulációs elmélethez.⁶⁵

A modernizációs hipotézis azt feltételezte, hogy a migránsok – visszatérve vidéki otthonaikba a városokból – a modern kulturális, társadalmi és technikai vonások elterjedését mozdítják majd elő. A dependenciaelmélet éppen ellenkezőleg, azt állítja, hogy a migrációval a vidék gazdasági értékei áramlanak a városba. Ott, ahol az alulfejlettséggel szemben a termelés kapitalista viszonyai kerülnek túlsúlyba, a vidékről városba tör-

⁵⁹ Gmelch 1980.

⁶⁰ Vö. Stack 1996. XV.

⁶¹ Brettell 1996. 795.

⁶² Lomnitz 1977.

⁶³ L. erről már korábban.

⁶⁴ Kearney 1986. 337.

⁶⁵ Kearney 1997. 323.

ténő migráció az egyik módja annak, ahogyan a gazdasági többlet és az emberi tőke a vidéki területekről a harmadik világ városi központjaiba „szívódik”.⁶⁶ Az artikulációs elmélet mellett érvelt, hogy a termelés nem kapitalista módjai továbbra is gyakran fennmaradnak, még a kapitalizmus integrációja esetén is, és ezt – más módszerek mellett – éppen a két „világ” közti migráció teszi lehetővé.⁶⁷

A dependenciaelmélet egyik első explicit megfogalmazása a migráció antropológiájában Shoemaker⁶⁸ nevéhez köthető, aki 1973 és 1975 között Kelet-Peruban folytatott terepmunkát. Shoemaker nem tartotta kielégítőnek a város és a vidék arányos egyensúlyának funkcionalista modelljét,⁶⁹ és ezért magyarázata során inkább Andre Gundle Frank „belső gyarmatosítás” (internal colonialism) koncepciójának⁷⁰ egy módosított variánsát alkalmazta.

Shoemaker dependenciaelméletét követte Larissa Lomnitz és – a korábban már említett Foster-tanítvány – Robert V. Kemper is.

Lomnitz egy „multilokális” társadalmi rendszer ökológiai modelljét hívta segítségül, amely mind a várost, mind a falut magában foglalja,⁷¹ és bevezette a „városi komponenssel is bíró vidéki kapcsolatháló” elméletét.⁷²

Kemper azon fáradozott, hogy felszámolja az olyan „terhes” dichotómiákat, mint amilyen például a „vidék” és a „város”, vagy például a „belső” és a „nemzetközi” szembeállítás is.⁷³ Elemzése során⁷⁴ a migráló individuumból a motivációi és adaptációi helyett a migráció nagyobb történelmi és strukturális okaira és következményeire helyezte a hangsúlyt, a kapitalizmustól való „függés” (dependent capitalism) kontextusán belül.⁷⁵

Az artikulációs elmélet – ellentétben a dependenciaelmélettel – azt állítja, hogy a „perifériákon” a kapitalizmus nem váltja fel a termelés nem kapitalista formáit, hanem „együtt létezik” (coexist) azokkal, sőt még erősíti is azokat.⁷⁶

⁶⁶ Chilcote 1981.

⁶⁷ Meillassoux 1981.

⁶⁸ Shoemaker 1976.

⁶⁹ Kearney 1986. 339.

⁷⁰ Frank 1967.

⁷¹ Kearney 1986. 337.

⁷² L. Lomnitz 1976a, 1976b, 1977, 1978.

⁷³ Kearney 1986. 339.

⁷⁴ Kemper 1979. 11.

⁷⁵ Itt csak egy megjegyzés erejéig – egy teljesebb kép érdekében – idézem Kearney (1986. 339) megállapítását, amely szerint a dependenciaelmélet legkifinomultabb verziói a migráció témájának antropológiai megközelítésében Rhoades (1978a, 1978b, 1978c, 1980) és Wiest (1979a, 1979b, 1980) munkáiban találhatók meg.

⁷⁶ L. Kearney 1986. 341.

Alejandro Portes egy 1976-os cikkében úgy látja, hogy a gazdasági antropológiai és gazdaságtörténeti kutatások megmutatták, hogy a „periférián” lévő országokban (peripheral societies) a kapitalista „behatolás” (penetration), a dominancia és az átalakulás folyamata mennyire flexibilisen zajlott le. A dependenciára épülő forgatókönyv talán csak a betelepülő gyarmatosítás esetében alkalmazható, ahol valóban az volt a felelős a korábban létező tradicionális gazdasági rendszerek gyors összeomlásáért. A munkaerő természetesen olyan árucikk, amely a kapitalista rendszeren kívül is „keletkezik” (produced and reproduced), de „bekebelezhetővé válik” a migráción keresztül, ami így fontos összekötő (articulating) láncszem lehet a termelési módok egymástól térben elkülönült kapitalista és nem kapitalista formái között.⁷⁷

Az artikulációs elmélet visszautasítja a globális kapitalista rendszer egységességét (unitary), és nem fogadja el a dependenciaelmélet híveinek azon elképzeléseit, amelyet azok a perifériák gazdasági dinamizmusának a mértékére vonatkozóan feltételeznek.⁷⁸ Továbbá az „artikulacionalisták” (articulationists) azt állítják, hogy a felesleg felhasználásának elemzését – amely a dependenciaelmélet központi problémája – nem a körforgás (circulation) szférájában kell kezdeni, hanem a termelési rendszerek-nél, amelyek ezt a felesleget létrehozzák.⁷⁹

Az artikulációs elmélet elsősorban két francia antropológus, Claude Meillassoux és Pierre-Philippe Rey tanulmányaihoz köthető.⁸⁰ A két Afrika-kutató munkái az észak-amerikai migrációs írásoktól eltérő, új diskurzust indítottak el, amely olyan brit folyóiratokon keresztül „tört be” az angolszász antropológiába, mint például a *The New Left Review*, az *Economy and Society*, a *Critique of Anthropology*, a *The Journal of Peasant Studies*, vagy például a *Review of African and Political Economy*.⁸¹

Különösen Meillassoux „klasszikus” monográfiája, a „Maidens, meal and money”⁸² volt nagy hatással a migrációs elméletekre. Az antropológus ebben megpróbálta a Nyugat-Afrikában még a gyarmatosítást megelőző időben jelenlévő különböző termelési módokat meghatározni és jellemezni, valamint elemezni azok egymásra és a gyarmatosításra gyakorolt hatását. Tanulmánya azt mutatja be, hogyan sikerült az őslakosoknak a családi gazdaságot fenntartaniuk a kapitalista termelési mód körforgási szféráján belül, amely felhasználta az ő munkaerejüket.⁸³

⁷⁷ 1978. 13-4.

⁷⁸ Nash 1981. 396-400.

⁷⁹ Kearney 1986. 342.

⁸⁰ L. Meillassoux 1972 és Rey 1973.

⁸¹ Kearney 1986. 342-343.

⁸² Eredetileg 1975-ben, franciául jelent meg. Itt a bibliográfiában az (Meillassoux) 1981-es, angol nyelvű kiadás szerepel.

⁸³ Watkins 1996. 370.

A dependenciaelmélet és az artikulációs elmélet közötti ellentét ellenére valójában mindkettő a modernizációs elképzelések neo-marxista kritikájából ered, ami az 1960-as és 1970-es évek politikai és gazdasági eseményeivel függ össze.⁸⁴

A dependencia-elméletnek valójában Immanuel Wallerstein⁸⁵ és – a főntebb már említett – Frank Gundle Frank⁸⁶ „világrendszer-paradigmá”-ja⁸⁷ szolgált értelmezési keretével,⁸⁸ hiszen az tételezi az alulfejlett perifériák centrumtól való függőségét a kapitalista rendszerben. Pierre-Philippe Rey és Claude Meillassoux artikulációs elméletét pedig a francia filozófus, Louis Althusser⁸⁹ „strukturális marxizmusa” inspirálta,⁹⁰ ami az 1970-es évek elején vált „széles körben népszerűvé”.⁹¹

Eades⁹² a dependenciamodell és az artikulációs teória mellett a neo-marxizmus migrációelméletekre gyakorolt hatásának egy harmadik irányát is megkülönbözteti. Ezeknek is a bér munka a központi témája, a vizsgálatok helyszíne azonban ezúttal Európa iparilag fejlett régióiba tevődött át: az antropológusok figyelme a migránsoknak azokra a közösségeire irányult, amelyek tagjai az 1950-es és 1960-as években azért érkeztek „Nyugatra”, hogy ott munkát vállaljanak.⁹³

Mindenekelőtt a közgazdász Stephen Castles munkái⁹⁴ bírnak – ebben a vonatkozásban – kiemelkedő jelentőséggel vagy olyan városszociológusoké, mint például Rex,⁹⁵ Miles,⁹⁶ és Castells,⁹⁷ továbbá mindazon antropológusoké, akik korábban a migránsok eredeti otthonaiban végezték terepmunkáikat.⁹⁸

Ennek az irányzatnak az egyik legjellegzetesebb gyűjteményes kötete az 1977-es *Between two cultures*,⁹⁹ ami az Angliába migráló csoportok társadalmi struktúrájának és kultúrájának különbözőségét hangsúlyozza.

⁸⁴ Alexander 1996. 335; Spencer 1996. 353; Watkins 1996. 370.

⁸⁵ L. Wallerstein 1983. Eredetileg angolul 1974-ben jelent meg.

⁸⁶ A bringhamtoni State University of New York „Fernand Braudel Központja” foglalkozott intenzíven a világrendszer kérdésével. Erről folyóiratukban, a *Review*-ban jelentettek meg tanulmányokat (Hall 1997. 498); Andre Gundle Frank is itt volt szerkesztő.

⁸⁷ Szentes 1983. 701.

⁸⁸ Kearney 1986. 340.

⁸⁹ L. pl. Althusser 1969, Althusser–Balibar 1970. Utóbbi eredetileg 1965-ben franciául jelent meg, Párizsban, „Le capital” címmel.

⁹⁰ Godelier 1980. 5; Kearney 1986. 342; Watkins 1996. 370.

⁹¹ Alexander 1996. 336.

⁹² Eades 1987a. 5.

⁹³ Watkins 1996. 370.

⁹⁴ L. Castles–Kosack 1973; Castles–Booth–Wallace 1984.

⁹⁵ Rex 1973.

⁹⁶ Miles 1982.

⁹⁷ Castells 1975.

⁹⁸ Eades 1987a. 6.

⁹⁹ L. Watson 1977.

Ebben a megközelítésben a társadalmi kapcsolatok struktúrája egy olyan elemzési szintet képvisel, amely különbözik a politikai gazdaságtantól, pontosabban kiegészíti azt.¹⁰⁰

A *Between two cultures*-szel kezdődően a kulturális antropológiai migrációs kutatásoknak egy olyan fellendülése vette kezdetét, amelynek eredményeképpen az 1980-as és az 1990-es években számtalan etnográfiai monográfia látott napvilágot.¹⁰¹

Tanulmányok születtek például az angliai barbadosiakról,¹⁰² jamaikaiakról,¹⁰³ pakisztániakról¹⁰⁴ és szikhekről;¹⁰⁵ az Egyesült Államokban élő brazilokról,¹⁰⁶ dominikaiakról,¹⁰⁷ el salvadoriakról,¹⁰⁸ olaszokról,¹⁰⁹ mexikóiakról¹¹⁰ és vietnámiakról;¹¹¹ a hondurasi palesztinokról,¹¹² a jemeni zsidókról Izraelben¹¹³ és az Észak-Ghanában élő jorubákról¹¹⁴ éppúgy, mint az olaszországi szenegáliakról¹¹⁵ vagy a franciaországi portugálokról¹¹⁶ stb.¹¹⁷

A *Between two cultures* egyrészt jól mutatja annak a folyamatnak a felerősödését, amelyet az antropológia „hazatérésének” is szoktak nevezni.¹¹⁸ Másrészt a migráció egyik standard elemzési módszerét alapozta meg¹¹⁹ azzal, hogy az abban szereplő tanulmányok valamennyi szerzője a migrációs lánc mindkét végén végzett kutatásokat: a migráló eredeti,

¹⁰⁰ Eades (1987a. 6) szerint implicite ezt írja Clyde Mitchell is, 1959-es – korábban már említett – tanulmányában, ezt terjesztik ki Garbett és Kapferer 1970-ben, és ugyanezt állítja 1985-ben majd Portes és Stichter is.

¹⁰¹ Brettell 2000. 98.

¹⁰² Gmelch 1992.

¹⁰³ Foner 1979.

¹⁰⁴ Webner 1990.

¹⁰⁵ Blachu 1985.

¹⁰⁶ Margolis 1994.

¹⁰⁷ Grasmuck-Pessar 1991.

¹⁰⁸ Mahler 1995a és 1995b.

¹⁰⁹ Di Leonardo 1984.

¹¹⁰ Chavez 1992.

¹¹¹ Nash-Nguyen 1995.

¹¹² Solien de Gonzalez 1992.

¹¹³ Gilad 1989.

¹¹⁴ Eades 1980.

¹¹⁵ Carter 1997.

¹¹⁶ Brettell 1995.

¹¹⁷ És mindez abban a Nancy Foner által szerkesztett sorozatban érte el csúcspontját, amelyben a következő kötetek is megjelentek: Freeman 1995; Gold 1995; Koltyk 1998; Lessinger 1995; Mahler 1995b; Margolis 1998; Min 1998; Pessar 1995; Stepick 1998; Wong 1998 (Brettell 2000. 98, 119).

¹¹⁸ Amikor is a terepmunka helyszíne az antropológus saját társadalma lesz (Fejős-Niedermüller 1983. 49–50; Watkins 1996. 371). Az első ilyen jellegű antropológiai kutatás Raymond Firth (1956) nevéhez köthető (Jackson 1987: 1).

¹¹⁹ Hannerz 1998. 240.

kibocsátó országában éppen úgy, mint Angliában.¹²⁰ Harmadrészt egy hangsúlyeltolódásnak is szemtanúi lehetünk: amíg az 50-es és 60-as években az antropológusok a migrációt elsősorban mint „intranacionális” jelenséget közelítették meg, addig most inkább „transznacionális” folyamatként értelmezik.¹²¹

A transznacionalizmus olyan társadalmi folyamat, amelynek során a migráns olyan „társadalmi mezőt hoz létre”, amely földrajzi, politikai és kulturális határok feletti.¹²² Azoknak a megnevezésére, akiket társadalmi kapcsolathálózatuk, életmódjuk és tevékenységeik mind a befogadó társadalomhoz, mind az „otthoni” társadalmukhoz is kötik, valamint életük „nemzeti határokat vág át” (lives cut across national boundaries), Nina Glick Schiller és munkatársai¹²³ a „transzmigránsok” kategóriáját javasolta.

A „transznacionalista” perspektíva valójában annak a felismerésnek a „tudatosítása” a migrációs kutatásokban, hogy a bevándorlók még külföldön is fenntartják a hazájukkal való kapcsolatot. Nem szakadnak ki gyökerestül (uprooted), hanem szabadon közlekednek ide-oda a nemzetközi határokon, különböző kultúrák és társadalmi rendszerek között.¹²⁴ Ahogyan Hannerz¹²⁵ fogalmaz: „a migránsok és az otthonlévők között továbbra is meglehetősen szoros kapcsolat maradhat fenn hazautazásokkal, az otthoniak külföldre látogatásával, nem beszélve a telefonokról, a faxokról és a fogyasztási cikkek cseréjéről” – így még ha egymástól térben távol vannak is (spatially dispersed), mégis egy „koherens társadalmi mezőt” hoznak létre.

A kulturális antropológia – természetéből fakadóan – önálló kulturális egységek halmazaként tételezte a világot. A migráció jelensége ezzel szemben mindenképpen egyfajta „zavaró tényezőként” jelenik meg.¹²⁶ Ennek a problémának a megoldására kínált alternatívát a transznacionalizmus teóriája,¹²⁷ méghozzá olyan sikeresen, hogy a migráció a divatos antropológiai elméletekben¹²⁸ (is) az egyik központi témává vált.¹²⁹ Egy lehetséges elemzési módszerként szolgál továbbá ez a fajta megközelítés a menekültek esetében is, ami az elvándorlásnak egy sajátos típusát jelent.

¹²⁰ Watson 1977.

¹²¹ Hannerz 1998. 240.

¹²² Brettell 1996. 795.

¹²³ Schiller-Basch-Blanc-Szanton 1992. 1.

¹²⁴ Brettell 1996. 795.

¹²⁵ Hannerz 1998. 240.

¹²⁶ Watkins 1996. 371.

¹²⁷ Vö. Brettell 1996. 795.

¹²⁸ Amelyek például „transznacionális” folyamatokról, „diaszpóra” közösségekről, „etno-tér”-ről, az identitás és a „hibriditás” kérdéséről beszélnek (l. pl. Appadurai 1991; Clifford 1994; Rouse 1995).

¹²⁹ Ahogy Watkins (1996. 371) fogalmaz: „rivaldafényébe emelkedett hirtelen”.

Liisa Malkki¹³⁰ minden olyan csoportot a menekültek kategóriájába sorol, akik vagy a szegénység vagy a népességnövekedés, háborúk, üldöztetések, éhínség, természeti katasztrófák, illetve mindezek lehetséges kombinációi miatt a migrációra eleve rákényszerülnek a túlélés érdekében. Solien de Gonzalez¹³¹ a „konfliktus miatt migrálók” (conflict migration) fogalmával egészíti ki 1961-es – főntebb már bemutatott – tipológiáját, mert ezzel próbálja meg leírni az olyan népességmozgásokat, amelyeknek az oka valamilyen, a kibocsátó országban bekövetkező, „erősza-kos konfliktus” (violent conflict).

Caroline B. Brettell¹³² a menekültek és a nem menekült migránsok közti legfőbb különbséget abban látja, hogy az előbbiek akaratok ellenére hagyják el hazájukat. Ebből azonban még nem következik, hogy a menekültek migrációját ne lehetne ugyanúgy megközelíteni, mint más, új hely-re költöző (displaced) közösségek mozgását.¹³³

Akkor, amikor az Egyesült Nemzetek Szervezete 100 millióra becsüli azoknak az embereknek a számát, akik saját szülőhazájukon kívül élnek, és 30 millióra azoknak a számát, akik a szegénység miatt évente „vándorlásra” kényszerülnek a vidéki területekről a városokba, a migrációnak sokkal központibb szereppé kellett válnia a kulturális antropológia számára, mint az korábban előtte bármikor volt.¹³⁴ Azzal pedig, hogy a transznacionalista megközelítésekben az elemzés centrumába a háztartások és a társadalmi hálózatok kerültek, különösen jelentős szerepre tett szert. A vizsgálati egységek ebben az esetben ugyanis pont azok, amelyek az egyént és a világrendszert összekötik, és ezáltal a migrálók sokkal relevánsabb megértését teszik lehetővé, mint a történeti-strukturalista elképzelések.¹³⁵

Az a törekvés, amely a makro- és mikro-szintű elemzést a háztartások szűrőjén keresztül próbálta meg összekötni, nemcsak annak a hangsúlyát adta vissza, hogy a migrációban részt vevők maguk is döntést hozók, hanem újra bevezette a társadalmi és a kulturális változók magyarázó szerepét, amelyeket a gazdasági változókkal együtt szintén figyelembe kell venni. Ez a szintetikus megközelítés – ahogyan Caroline B. Brettell¹³⁶ írja – azon finom különbségek magyarázatát is lehetővé teszi, amelyek az egy közösségen belül élők vagy egy társadalmi csoporthoz tartozók azon csoportjai között fennállnak, akik a migrációban nagymértékben érdekeltek és akik egyáltalán nem. A migrációnak ez a fajta kulturális antropológiai

¹³⁰ Malkki 1992.

¹³¹ L. Solien de Gonzalez 1989 és 1992.

¹³² Brettell 2000. 99.

¹³³ Malkki 1995. 496; Du Toit 1990.

¹³⁴ Kearney 1997. 324.

¹³⁵ Grasmuck-Pessar 1991.

¹³⁶ Brettell 1996. 795.

felfogása azt is érthetővé teszi, hogy hogyan lehetséges a migrációs hullámok állandósulása akár annak ellenére is, hogy a kibocsátó országban a gazdaság esetleg jobb helyzetbe kerül, vagy a szociálpolitika kedvezőbb lesz. A migrációnak ugyanis igen erős hajlama van arra, hogy önfenntartó társadalmi folyamattá váljon.¹³⁷

A kulturális antropológia módszerei abban lehetnek a segítségünkre, hogy a migrációt élő folyamatában értsük meg. A mikro- és makroszintű megközelítés kombinálásával nemcsak a kvantitatív- és a kvalitatív kutatási módszerek integrációját sürgeti, hanem a szóbeli- vagy életúttörténetek gyűjtésének és elemzésének módszereihez való visszatérést is.¹³⁸

Irodalom

- Alexander, Jeffrey C. 1996. *Szociológiaelmélet a II. világháború után*. Budapest: Balassi
- Althusser, Louis 1969. *For Marx*. London: New Left Books
- Althusser, Louis-Étienne Balibar 1970. *Reading „Capital”*. London: New Left Books
- Appadurai, Arjun 1991. Global ethnospaces. Notes and queries for a transnational anthropology. In: Richard G. Fox (szerk.) *Recapturing anthropology. Working in the present*. Santa Fe: School of American Research Press. 191–210.
- Barfield, Thomas, szerk. 1997. *The dictionary of anthropology*. Oxford: Blackwell Publishers
- Blachu, Parminder 1985. *Twice migrants: East African Sikh settlers in Britain*. London: Tavistock
- Brettell, Caroline B. 1979. Emigrar para Voltar: a Portugese ideology of return migration. *Papers in Anthropology*, 20: 1–20.
- Brettell, Caroline B. 1995. *We have already cried many tears: the stories of three Portuguese migrant women*. Prospect Heights, Illinois: Waveland
- Brettell, Caroline B. 1996. Migration. In: Levinson, David-Ember, Melvin (szerk.) *Encyclopedia of cultural anthropology*. New York: Henry Holt and Company. 793–871.
- Brettell, Caroline B. 2000. Theorizing migration in anthropology. In: Brettell, Corline B.- Hollifield, James F. (szerk.) *Migration theory*. New York/London: Routledge. 97–135.
- Butterworth, D. 1970. A study of urbanization process among Mixtec migrants from Tilantongo in Mexico City. In: Mangin, W. (szerk.) *Peasants in cities: readings in the anthropology of urbanization*. Boston: Houghton-Mifflin. 98–113.
- Butterworth, D. 1973. Squatters or suburbanites? The growth of shantytowns in Oaxaca, Mexico. In: Scott, R. (szerk.) *Latin American modernization problems*. Urbana: University of Illinois Press. 209–232.

¹³⁷ Massey-Alarcon-Durand-Gonzalez 1987.

¹³⁸ Brettell 1996. 795.

- Butterworth, D. 1975. Rural-urban migration and microdemography: a case study from Mexico. *Urban Anthropology*, 4. 3: 265–283.
- Butterworth, D. 1977. Selectivity of out-migration from a Mixtec community. *Urban Anthropology*, 6. 2: 129–139.
- Carter, Donald 1997. *States of grace: Senegalese in Italy and the new European migration*. Minneapolis: University of Minnesota Press
- Castells, Manuel. 1975. Immigrant workers and class struggle. *Politics and Society* 5 (1): 33–66.
- Castles, Stephen–Kosack, G. 1973. *Immigrant workers and class structure in Western Europe*. London: Oxford University Press
- Castles, Stephen–Booth, H.–Wallace, T. 1984. *Here for good: Western Europe's new ethnic minorities*. London: Pluto Press
- Chavez, Leo R. 1992. *Shadowed lives: undocumented immigrants in American society*. Fort Worth: Holt, Rinehart and Winston
- Chilcote, Ronald H. 1981. Issues of theory in dependency and marxism. *Latin-American Perspective*, 8. 3–4: 3–16.
- Clifford, James 1994. Diasporas. *Cultural Anthropology*, 9. 3: 302–338.
- Cohen, Abner 1969. *Custom and politics in urban Africa*. London: Routledge and Kegan Paul
- Di Leonardo, Michaela 1984. *The varieties of ethnic experience: kinship, class, and gender among California Italian-Americans*. Ithaca–New York: Cornell University Press
- Du Toit, Brian 1975. A decision-making model for the study of migration. In: Du Toit–Safa 1975a. *Migration and urbanization: models and adaptive strategies*. The Hague: Mouton. 9–74.
- Du Toit, Brian 1990. People on the move. Rural-urban migration with special reference to the Third World: theoretical and empirical perspectives. *Human Organization*, 9: 305–39.
- Du Toit, Brian–Helen I. Safa, szerk. 1975a. *Migration and urbanization: models and adaptive strategies*. The Hague: Mouton
- Du Toit, Brian–Helen I. Safa, szerk. 1975b. *Migration and development: implications for ethnic identity and political conflict*. The Hague: Mouton
- Eades, Jeremy 1980. *The Yoruba today*. Cambridge: Cambridge University Press
- Eades, Jeremy 1987a. Anthropologists and migrants: changing models and realities. In: Eades 1987b: *Migrants, workers, and the social order*. London: Tavistock. 1–16.
- Eades, Jeremy, szerk. 1987b. *Migrants, workers, and the social order*. London: Tavistock
- Epstein, A. L. 1969. The network and urban social organization. In: Mitchell, J. Clyde (szerk.) *Social networks in urban situations*. Manchester: Manchester University Press
- Fejős Zoltán–Niedermüller Péter 1983. Témák és irányzatok a városok antropológiai-néprajzi kutatásában. *Valóság*, 26. 2: 48–59.
- Firth, Raymond, szerk. 1956. *Two studies of kinship in London*. London: Athlone
- Foner, Nancy 1979. *Jamaica farewell*. London: Routledge and Kegan Paul
- Foster, George M. 1948. *Empire's children: the people of Tzintzuntzan*. Washington: Smithsonian Institution

- Foster, George M. 1967. *Tzintzuntzan: Mexican peasants in a changing world*. Boston: Little, Brown
- Frank, Andre Gunde 1967. *Capitalism and underdevelopment in Latin America*. New York: Monthly Review Press
- Freeman, James M. 1995. *Changing identities: Vietnamese Americans 1975–1995*. Boston: Allyn and Bacon
- Garbett, K.–Kapferer, B. 1970. Theoretical orientations in the study of labour migration. *New Atlantis*, 1. 2: 179–197.
- Gardner, K. 1995. *Global migrants, local lives: travels and transformation in rural Bangladesh*. Oxford: Clarendon Press
- Gilad, Lisa 1989. *Ginger and salt: Yemeni Jewish women in an Israeli town*. Boulder: Westview
- Gmelch, George 1980. Return migration. *Annual Review of Anthropology*, 9: 135–159.
- Gmelch, George 1992. *Double passage: the lives of Caribbean migrants abroad and back home*. Ann Arbor: University of Michigan Press
- Godelier, Maurice 1980. The emergence of Marxism in anthropology in France. In: Gellner, Ernest (szerk.) *Soviet and Western anthropology*. London: Duckworth. 3–17.
- Gold, Steven J. 1995. *From the workers's state to the gold state: Jews from the former Soviet Union in California*. Boston: Allyn and Bacon
- Grasmuck, Sherri–Patricia R. Pessar 1991. *Between two islands: Dominican international migration*. Berkeley/Los Angeles: University of California Press
- Graves, Nancy B.–Theodore D. Graves 1974. Adaptive strategies in urban migration. *Annual Review of Anthropology*, 3: 117–151.
- Guillet, D.–Uzzel, D. J., szerk. 1976. *New Approaches to the Study of Migration 62 (3)*. Houston: Rice University
- Hall, Thomas D. 1997. World-system theory. In: Barfield, Thomas (szerk.) *The dictionary of anthropology*. Oxford: Blackwell. 498–499.
- Hannerz, Ulf 1998. Transnational research. In: Bernard, H. Russell (szerk.) *Handbook of methods in cultural anthropology*. Walnut Creek/London/New Delhi: AltaMira. 235–256.
- Hill, P. 1963. *The migrant cocoa farmers of Southern Ghana*. Cambridge: Cambridge University Press
- Jackson, Anthony 1987. Reflections in ethnography at home and the ASA. In: Jackson, Anthony (szerk.) *Anthropology at home*. London–New York: Tavistock. 1–15.
- Kearney, Michael 1986. From the invisible hand to visible feet: anthropological studies of migration and development. *Annual Review of Anthropology*, 15: 331–361.
- Kearney, Michael 1997. Migration. In: Barfield, Thomas (szerk.) *The dictionary of anthropology*. Oxford: Blackwell Publishers, 322–324.
- Kelly, Robert L. 1995. *The foraging spectrum. Diversity in hunter-gatherer lifeways*. Washington/London: Smithsonian Institution Press
- Kemper, Robert V. 1977. *Migration and adaptation: Tzintzuntzan peasants in Mexico city*. Beverly Hills: Sage
- Kemper, Robert V. 1979. Frontiers in migration: from culturalism to historical structuralism in the study of Mexico-U.S. migration. In: (szerk.) *Migration*

- across frontiers: Mexico and the United States*. Camara, F.–Kemper, R. V. Albany: SUNY Institute of Mesoamerican Studies. 9–21.
- Kenney, Michael 1976. Twentieth century Spanish expatriate ties with the homeland: remigration and its consequences. In: Aceves, Joseph B.–Dougless, Williams A. (szerk.) *The changing faces of rural Spain*. New York: Schenkman. 97–122.
- Koltyk, Jo Ann 1998. *New pioneers in the Heartland: Hmong life in Wisconsin*. Boston: Allyn and Bacon
- Kuper, Adam 1983. *Anthropology and anthropologists. The modern British school*. London/New York: Routledge
- Lee, Richard. 1997. Foragers, foraging. In: Barfield, Thomas (szerk.) *The dictionary of anthropology*. Oxford: Blackwell. 202–203.
- Lessinger, Johanna 1995. *From the Ganges to the Hudson: Indian immigrants in New York City*. Boston: Allyn and Bacon
- Lewis, Oscar. 1951. *Life in a Mexican village: Tepoztlán restudied*. Urbana: University of Illinois Press
- Lewis, Oscar 1952. Urbanization without breakdown: a case study. *Scientific Monthly*, 75. 1: 31–41.
- Lomnitz, Larissa 1976a. An ecological model for migration studies. In: *New approaches to the study of migration* 62 (3). Guillet, D.–Uzzell, D. J. (szerk.) Houston: Rice University. 131–146.
- Lomnitz, Larissa 1976b. Migration and networks in Latin America. In: *Current perspectives in Latin American urban research*. Portes, A.–Browning, H. (szerk.) Austin: University of Texas Press. 133–150.
- Lomnitz, Larissa 1977. *Networks and marginality: life in a Mexican shantytown*. New York: Academic Press
- Lomnitz, Larissa 1978. Mechanisms of articulation between Shantytown settlers and the urban system. *Urban Anthropology*, 7. 2: 185–205.
- Mahler, Sarah J. 1995a. *American dreaming: immigrant life on the margins*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press
- Mahler, Sarah J. 1995b. *Salvadorans in suburbia: symbiosis and conflict*. Boston: Allyn and Bacon
- Malkki, Liisa 1992. National geographic: the rooting of peoples and the territorialization of national identity among scholars and refugees. *Cultural Anthropology*, 7. 1: 24–44.
- Malkki, Liisa H. 1995. Refugees and exile: from 'refugee studies' to the national order of things. *Annual Review of Anthropology*, 24: 495–523.
- Margolis, Maxine 1994. *Little Brazil: an ethnography of Brazilian immigrants in New York city*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press
- Margolis, Maxine 1998. *An invisible minority: Brazilians in New York City*. Boston: Allyn and Bacon
- Massey, Douglas–Alarcon, Rafael–Durand, Jorge–Gonzalez, Humberto 1987. *Return to Aztlan. The social process of international migration from Western Mexico*. Berkeley–Los Angeles: University of California Press
- Mayer, Philip 1963. *Townsmen or tribesmen*. Cape Town: Oxford University Press
- McGee, T. G. 1975. Malay migration to Kuala Lumpur City: individual adaptation to the city. In: *Du Toit–Safa 1975a*. 143–78.
- Mead, Margaret 1930. *Growing up in New Guinea*. New York: Mentor Books

- Meillassoux, Claude 1972. From reproduction to production. *Economy and Society*, 1: 93–105.
- Meillassoux, Claude 1981. *Maidens, meal and money*. London: Cambridge University Press
- Miles, R. 1982. *Racism and migrant labour*. London: Routledge and Kegan Paul
- Min, Pyong Gap 1998. *Changes and conflicts: Korean immigrant families in New York*. Boston: Allyn and Bacon
- Mitchell, J. Clyde 1956. *The Kalela dance*. Manchester: Manchester University Press
- Mitchell, J. Clyde 1959. The causes of labour migration. *Bulletin of the Inter-African Labour Institute*, 6: 12–46.
- Nash, Jesse 1981. Ethnographic aspects of the world capitalist system. *Annual Review of Anthropology*, 10: 393–423.
- Nash, Jesse W.-Nguyen, Elizabeth 1995. *Romance, gender, and religion in a Vietnamese-American community: tales of god and beautiful women*. Lewiston–New York: Edwin Mellen Press
- Pessar, Patricia R. 1995. *A visa for dream: Dominicans in the United States*. Boston: Allyn and Bacon
- Portes, Alejandro 1978. Migration and underdevelopment. *Politics Society*, 8. 1: 1–48.
- Portes, Alejandro 1985. Urbanization, migration and models of development in Latin America. In: Walton, J. (szerk.) *Capital and labour in the urbanized world*. London: Sage
- Prónai Csaba 1999. Bernard Formoso mint cigánykutató. In: Kézdi Nagy Géza (szerk.) *Menyeruwa. Tanulmányok Boglár Lajos 70. születésnapjára*. Budapest: Szimbiozis. 205–223.
- Redfield, Robert 1930. *Tepoztlán, a Mexican village: a study of folk life*. Chicago: University of Chicago Press
- Redfield, Robert 1941. *The folk culture of Yucatan*. Chicago: University of Chicago Press
- Rex, J. 1973. *Race, colonialism and the city*. London: Routledge and Kegan Paul
- Rey, Pierre-Philippe 1973. *Les alliances de classes*. Paris: Maspéro
- Rhoades, Robert E. 1978a. Intra-European migration and rural development: lessons from the Spanish case. *Human Organization*, 37: 136–147.
- Rhoades, Robert E. 1978b. Foreign labor and German industrial capitalism 1870–1978: the evolution of a migrating nation. *American Ethnologist*, 5: 553–573.
- Rhoades, Robert E. 1978c. From caves to main street: return migration and the transformation of a Spanish village. *Papers in Anthropology*, 20: 57–74.
- Rhoades, Robert E. 1980. European cyclical migration and economic development: the case of southern Spain. In: Gmelch, G.–Zenner, P. (szerk.) *Urban life*. New York: St. Martin's
- Rouse, Roger 1995. Thinking through transnationalism: notes on the cultural politics of class relations in the contemporary United States. *Public Culture*, 7. 2: 353–402.
- Schiller, Nina Glick–Basch, Linda–Blanc-Szanton, Cristina 1992. Transnationalism: a new analytic frame work for understanding migration. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 645: 1–24.

- Shoemaker, R. 1976. Colonization and urbanization in Peru: empirical and theoretical perspectives. In: D. Guillet, D.-Uzzell, D. J. (szerk.) *New approaches to the study of migration* 62 (3). Houston: Rice University. 163–175.
- Solien de Gonzalez, Nancie L. 1961. Family organization in five types of migratory wage labor. *American Anthropologist*, 63. 6: 1264–1280.
- Solien de Gonzalez, Nancie L. 1989. Conflict, migration, and the expression of the ethnicity: introduction. In: Solien de Gonzalez, Nancie L.–McCommon, Carolyn S. (szerk.) *Conflict, migration, and the expression of the ethnicity*. Boulder: Westview Press. 1–9.
- Solien de Gonzalez, Nancie L. 1992. *Dollar, dove and eagle: one hundred years of Palestinian migration in Honduras*. Ann Arbor: University of Michigan Press
- Spencer, Jonathan 1996. Marxism and anthropology. In: Barnard, Alan–Spencer, Jonathan (szerk.) *Encyclopedia of social and cultural anthropology*. London/New York: Routledge. 352–355.
- Spencer, Robert F., szerk. 1970. *Migration and anthropology. Proceedings of the American Ethnological Society*.
- Stack, Carol 1996. *Call to home: African Americans reclaim the rural South*. New York: Basic Books
- Stepick, Alex 1998. *Pride against prejudice: Haitians in the United States*. Boston: Allyn and Bacon
- Stichter, S. 1985. *Migrant laborers*. Cambridge: Cambridge University Press
- Szentes Tamás 1983. Utószó. In: *Wallerstein* 1983. 699–755.
- Taylor, Edward 1976. The social adjustment of returned migrants to Jamaica. In: Henry, Frances (szerk.) *Ethnicity in the Americas*. The Hague: Mouton. 213–230.
- Van Velsen, J. 1961. Labour migration as a positive factor in the continuity of Tonga tribal society. In: Southall, Aidan (szerk.) *Social change in modern Africa*. London: Oxford University Press
- Vörös Miklós 1994. Határesetek. Az amerikai antropológia és szociológia kapcsolata történeti perspektívában. *Replika*, 15–16: 239–262.
- Wallerstein, Immanuel 1974. *The modern world-system: capitalist agriculture and the origins of the European world economy in the sixteenth century*. New York: Academic Press
- Wallerstein, Immanuel 1983. *A modern világgazdasági rendszer kialakulása. A tőkés mezőgazdaság és az európai világgazdaság eredete a XVI. században*. Budapest: Gondolat
- Watkins, Francis 1996. Migration. In: Barnard, Alan–Spencer, Jonathan (szerk.) *Encyclopedia of social and cultural anthropology*. London–New York: Routledge. 370–371.
- Watson, W. 1958. *Tribal cohesion in a money economy*. Manchester: Manchester University Press
- Watson, James L., szerk. 1977. *Between two cultures: migrants and minorities in Britain*. Oxford: Blackwell
- Webner, Prina 1990. *The migration process: capital, gifts, and offerings among British Pakistanis*. New York: Berg
- Wiest, R. E. 1979a. Implications of international labor migration from Mexican rural development. In: Camara, F.–Kemper, R. V. (szerk.) *Migration across frontiers: Mexico and the United States*. Albany: SUNY Institut of Mesoamerican Studies. 85–97.

- Wiest, R. E. 1979b. Anthropological perspective on return migration: a critical commentary. *Papers in Anthropology*, 20: 167–187.
- Wiest, R. E. 1980. The interrelationship of rural, urban, and international labor markets: consequences for a rural Mexican community. *Papers in Anthropology*, 20: 29–46.
- Wong, Bernard 1998. *Ethnicity and entrepreneurs: the new Chinese immigrants in the San Francisco Bay area*. Boston: Allyn and Bacon